

Przypisy

Rozdział 1. Od lokalnego do globalnego

- Cytat na wstępie - Peter Rosset, *The Case for small Farms*: wywiad z Peterem Rossettem, „*Multinational Monitor*”, lipiec - sierpień 2000, s. 29 - 33.
1. To, co uznawane jest za małe, może różnić się znacząco w zależności od miejsca i zależy od kontekstu ekologicznego i społecznego. Na przykład w niektórych rejonach tropikalnych, mały obszar może oznaczać mniej niż pół lub jeden hektar, natomiast w USA farma może mieć 60 lub więcej hektarów i wciąż być uznawana za małe gospodarstwo. USDA określa wielkość farm pod względem osiąganych przez nie rocznych przychodów, a nie pod względem ich powierzchni. Małe farmy to te, których roczny dochód brutto wynosi 250 tys. dolarów lub mniej, co pozwala na duże zróżnicowanie w obrębie tej kategorii, ponieważ ponad 60% farm w Stanach Zjednoczonych wykazuje roczne dochody brutto poniżej 20 tys. dolarów (*Agricultural Factbook*, US Department of Agriculture, Waszyngton 1998).
  2. Na podstawie danych dot. produkcji i dystrybucji FAO i Banku Światowego. Zob.: Jules Pretty, *Regenerating Agriculture: Policies and Practice for Sustainability and Self Reliance* (Earthscan, Londyn 1995).
  3. G. A. Mingay (red.), *The Agricultural Revolution, 1650-1880*, Adam and Charles Black, Londyn 1977; *Agriculture and Economics*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paryż 1965; E. Thomas, *Introduction to Agricultural Economics*, Thomas Nelson and Sons, Londyn 1956; *Agriculture in the UK*, 1995, Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, HMSO, Londyn 1995.
  4. W tej książce pojęcie pestycydów używane jest w znaczeniu ogólnym i obejmuje insektycydy, fungicydy, akarycydy, nemodycydy, i mitycydy.
  5. Jules Pretty, *The Living Land: Agriculture, Food and Community Regeneration in Rural Europe*, Earthscan, Londyn 1998.
  6. Dane statystyczne Kanady, Census of Agriculture, *Farm Population 1991* oraz 1996, www.statcan.ca/english/censusag/apr26/can3.htm, 28.12.2001; Government of Canada Digital Collections, *The Lure of the Farm: Trends in Farm Populations in Canada*, collections.ic.gc.ca/potato/thenow/movement.asp, 28.12.2001.
  7. *Farm Count at Lowest Point since 1850: Just 1.9 Million*, „*New York Times*”, 10.11.1994; *1997 Census of Agriculture: United States Data*, Tabela 1: Historical Highlights, US Department of Agriculture, National Agricultural Statistics Service, s. 10.
  8. John Kelly, *Corporations, Agencies Get Lion's Share of Farm Subsidies*, „*Kansas City Star*”, 9.9.2001.
  9. Walston Hailed jako bohater małych farmerów, „*Farmers Weekly Interactive*”, 12.1.1999, www.fwi.co.uk.
  10. Graham Harvey, *The Killing of the Countryside*, Jonathan Cape, Londyn 1996, s. 16.
  11. Rosset, *The Case for Small Farms*.
  12. Joel Dyer, *Harvest of rage*, Westview Press, Boulder 1998, s. 110.
  13. Stewart Smith, *Farming Activities and Family Farms: Getting the Concepts Right*, zaprezentowane na sympozjum Kongresu Stanów Zjednoczonych: „Agricultural Industrialization and Family Farms”, 21.10.1992.
  14. *Agriculture Prices*, USDA, National Agricultural Statistics Service, Waszyngton 1999.
  15. Dyer, *Harvest of Rage*, s. 113.
  16. Nicholas D. Kristof, *As Life for Family Farmers Worsens, The Toughest Wither*, „*New York Times*”, 2.4.2000, s. 1.
  17. *International Financial Statistics*, luty 1999, 53: 2, International Monetary Fund, Statistics Department, Waszyngton 1999.
  18. Studia porównywały produkt krajowy brutto (GDP) w różnych krajach z rocznymi przychodami korporacji. *Top 100 World Economies*, „*The CCPA Monitor*”, marzec 2001, s. 10.
  19. Ian Johnson, *Tens of Millions of Peasants Are Setting Off on China's New Long March to Find Hope and Work in the City*, „*The Guardian*”, Londyn i Manchester, 3.11.1994, s. 13.

20. Dyer, *Harvest of Rage*, s. 70.
  21. *Down on the Farm: Romantic Notions of Rural Hardship Have Been Promoted by Greedy Landowner*, „*The Guardian*”, Londyn i Manchester, 4.2.2000.
  22. Caroline Lucas, *The Crazy Logic of the Continental Food Swap*, „*Independent on Sunday*”, 25.3.2001.
  23. Tim Weiner, *Aid to Farmers Put Parties in „Political Bidding Contest”*, „*New York Times*”, 4.8.1999, s. A14; Dirk Johnson, *As Agriculture Struggles, Iowa Psychologist Helps His Fellow Farmers Cope*, „*New York Times*”, 30.5.1999, „*National Report*”, s. 12.
  24. C. LeQuesne, *Reforming World Trade: The Social Environmental Priorities*, Oxfam, Oxford 1996.
  25. Dan Rademacher, *The Case Against the WTO*, „*Terrain*”, wiosna 2000, s. 24.
- a. Dyer, *Harvest of Rage*, s. 113 - 114.

Rozdział 2. Ekologia sprzedaży żywności

- Cytat na wstępie* - David Orr, *Earth in Mind*, Island Press, Waszyngton 1994, s. 50.
1. Winnie Hu, *This Year, Crops Battle Nature's Other Extreme*, „*New York Times*”, 23.7.2000, s. A-21.
  2. Debi Barker i Jerry Mander, *Invisible Government: The World Trade Organization: Global Government for the New Millennium?*, International Forum on Globalization, San Francisco 1999, s. 22.
  3. Stephanie Böge, *Road Transport of Goods and the Effects on the Spatial Environment*, Wuppertal Institute, Wuppertal 1993.
  4. *Transportation-Commodity Flow Survey*, 1997, US Census Bureau, Waszyngton grudzień 1999, tabela 7.
  5. *Food Miles_Still on the Road to Ruin?* Sustain: The alliance for better food and farming, Londyn 1999, s. 7.
  6. Food and Agriculture Organization, FAOSTAT, apps.fao.org/page/collections?subset=agriculture, 28.12.2000. Podobne prawidłowości dotyczą również innych towarów. W 1998 r. import chleba w Wielkiej Brytanii wynosił 174 570 ton, a eksport 148 710 ton; import jajek i produktów jajecznych wynosił 21 979 ton, natomiast eksport 30 604 ton; import wieprzowiny wynosił 158 294 ton, a eksport 258 558 ton (*Overseas Trade Data System, UK Trade Data in Food, Feed and Drink*, Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, HMSO, Londyn 1999). Zob. też: Caroline Lucas, *Stopping the Great Food Swap: Relocalising Europe's Food Supply*, marzec 2001, www.carolinelucasmep.org.uk/publications/greatfoodswap.html.
  7. Herman Daly, *The Perils of the Free Trade*, „*Scientific American*” 269: 5, listopad 1993, s. 51.
  8. J. Kooijman, *Environmental Assessment of Packaging: Sense and Sensibility*, „*Environmental Management*” 17: 5, 1993; *Raport Food Miles*, SAFE Alliance, Londyn 1996.
  9. Anon, *Do you Need All the Packaging? Which?* listopad 1993, s. 5.
  10. Opakowania nie ulegające biodegradacji nie są jedynym odpadem, trafiającym na wysypiska śmieci. Tracimy cenne zasoby, nie wykorzystując odpadków organicznych. 1/4 londyńskich odpadków (900 000 tonrocznie) jest zielona i nadaje się do kompostowania, w większości jest to żywność (T. Garnett, *Growing Food in Cities: A report to Highlights and Promote the Benefits of Urban Agriculture in the UK*, SAFE Alliance and National Food Alliance, Londyn 1996). Przez tysiąclecia te odpady organiczne były wykorzystywane przez farmerów jako kompost lub jako pasza dla zwierząt. Teraz jest to problem, którego trzeba się pozbyć, wywożąc go ciężarówkami na wysypiska śmieci.
  11. *Incineration News*, Environmental Research Foundation, „*Rachel's Environment & Health Weekly*”, nr 592, 2.4.1998.
  12. W rzeczywistości supermarkety sprzeciwiały się użyciu opakowań zwrotnych, argumentując to tym, że ludzie nie będą chcieli z nich korzystać. Jednak z badań przeprowadzonych przez Friends of the Earth w Wielkiej Brytanii wynikało, że aż 84% konsumentów opowiedziało się za korzystaniem z nich. *Survey of Public Attitudes to Returnable Bottles* Friends of the Earth 1991, w: Hugh Raven i Tim Lang, *Off Our Trolleys? Food Retailing and the Hypermarket Economy*, Institute for Public Policy Research, Londyn 1995.
  13. Harriet Festing, *The Potential for Direct Marketing by Small Farms in the UK*, „*Farm Management*” 9: 8, 1997, s. 409 - 421.
  14. *Farmers Market Facts*, US Department of Agriculture, Agricultural Marketing Service, Waszyngton 2001.

15. Hugh Raven i Tim Lang, *Off Our Trolley? Food Retailing and the Hypermarket Economy*, Institute for Public Policy Research, Londyn 1995.
  16. *Transport Statistics: Travel to the Shop, Personal Travel Factsheet 6*, Department of the Environment, Transport and the Regions, grudzień 1999, www.transtat.detr.gov.uk/facts (w chwili oddawania do druku polskiego wydania strona nie istniała), 22.3.2000.
  17. *Transport Statistics Great Britain: 1999 Edition*, tabela 1.3, Department of the Environment, Transport and the Regions, www.transtat.detr.gov.uk/facts, 22.3.2000.
  18. P. Kageson, *Getting the Price Right: A European Scheme for Making Transport Pay Its True Costs*, w: Raven i Lang, *Off Our Trolleys?*
  19. D. Pearce, *Blueprint 3: Measuring Sustainable Development*, Earthscan, Londyn 1993.
  20. Rodney E. Slater, Secretary of Transportation, list do Ala Gore'ego, 12.3.1997, s. 2; *Highlights of the FY 1997 Transportation Budget*, US Department of Transportation, Waszyngton 1997.
  21. *Ten Questions on TENs*, European Federation for Transport and Environment, Bruksela, s. 3 - 6.
  22. *Loan & Credit Summary* (projekt zatwierdzony podczas spotkania zarządu Banku Światowego, grudzień 1996).
  23. Glenn Switkes, *Design Chosen for First Phase of Hidrovia*, „*World Rivers Review*” 11: 2, czerwiec 1996.
  24. *Campbell Soup Company Annual Report*, 1994, s. 6.
  25. *Where the Admen Are*, „*Newsweek*”, 14.3.1994, s. 34.
  26. *Cracking the Code*, Interagency Group on Breastfeeding Monitoring, przedstawione w: „*INFACT Canada Newsletter*”, zima 1997; Baby Milk Action, brytyjscy członkowie organizacji International Baby Food Action Network przeprowadzili kampanię bojkotu Nestle. Więcej informacji: www.ibfan.org.
  27. W: Alan Thein Durning, *Can't Live Without It*, „*World watch*”, maj - czerwiec 1993, s. 13.
  28. Joel Bleifuss, *Will Ronald Eat McCrow*, „*In These Times*”, 19: 3, s. 13.
- a. *National Directory of Farmers Markets*, US Department of Agriculture, Agricultural Marketing Service, Waszyngton 2001.
  - b. Jenny Hey, *National Association of Farmers' Markets*, korespondencja prywatna, 8.9.2000.
  - c. Patricia Brooks, *Dreaming of Ripe, Juicy Tomatoes With Flavor?*, „*New York Times*”, 3.10.1999, akapit 14, s. 1.
  - d. *Research Brief #21: Community Supported Agriculture: Growing Food... and Community*, Center for Integrated Agricultural Systems, University of Wisconsin, Madison 2000.
  - e. *The Organic Food and Farming Report, 1999*, Soil Association, Bristol 1999, s. 25.
  - f. T. Laird (1995), w: Richard Douthwaite, *Short Circuit: Strengthening Local Economies for Security in an Unstable World*, Green Books, Devon 1996, s. 308.
  - g. K. Furusawa (1994), *Cooperative Alternatives in Japan*, w: P. Conford (red.) *A Future for the Land: Organic Practice from a global Perspective*, Resurgence Books, Bideford 1994.
  - h. W: H. Festing, *The Potential for Direct Marketing by Small Farms in the UK*, „*Farm Management*” 9: 8, 1997.
  - i. Festing, „*Farm Management*”.
  - j. Liczby i dane pochodzą z: *Transportation-Commodity Flow Survey, 1997*, US Census Bureau, Economic Census, Waszyngton grudzień 1999, tabela 7.
  - k. Wielkość emisji CO₂ przypadająca na tonę na km dla różnych środków transportu jest następująca: transport drogowy – 0,248 kg; kolej – 0,049 kg; statki – 0,036 kg; samoloty – 1,447 kg. Jules Pretty i in., *The real Cost of the British Food Basket*, Centre for Environment and Society, Department of Biological Sciences, Department of Economics, University of Essex, Colchester.
  - l. *U.S. Agricultural Trade Update*, US Department of Agriculture, Economic Research Service, 26.2.1999; *Foreign Agricultural Trade of the United States*, uzupełnienia na dany rok kalendarzowy. Dane podane w: *Statistical Abstract of the United States, 1999*, US Census Bureau, tabela 1120, s. 684.
  - m. *Transportation-Commodity Flow Survey*, US Census Bureau, 1997.
  - n. *Transport Statistics Great Britain: 1999*, Department of the Environment, Transport and the Regions, tabela 1. 13 (www.transtat.detr.gov.uk/facts, 22.3.2000).
  - o. *UK Trade Data in Food, Feed and Drink Including Indigeneity and Degree of Processing*, Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, Overseas Trade Data System, uaktualniane co kwartał.
  - p. Angela Paxton, *The Food Miles Report: The Dangers of Long Distance Food Transport*, SAFE Alliance,

- Londyn 1994, s. 20. Podobne prawidłowości dotyczą również innych towarów. W 1998 r, import chleba w Wielkiej Brytanii wynosił 174 570 ton, a eksport 148 710 ton; import jajek i produktów jajecznych wynosił 21 979 ton, natomiast eksport 30 604 ton; import wieprzowiny wynosił 158 294 ton, a eksport 258 558 ton. *UK Trade Data in Food, Feed and Drink*, Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, Overseas Trade Data System, HMSO, Londyn. Ostatnio aktualizowane w lipcu 1999).
- q. Pretty i in., *The Real Cost of the British Food Basket*.

Rozdział 3. Ekologia produkcji żywności

- Cytat na wstępie* - Wendell Berry, *The Unsettling of America*, Sierra Club Books, San Francisco 1977.
1. Bill Duesing, *Diversity*, w: *Living on the Earth*, Long River Press, East Haven 1993, s. 22.
  2. D. Korneck i H. Sukopp, *Rote Liste in der Bundesrepublik Deutschland ausgestorbener, verschollen und gefährdeter Farn- und Blütenpflanzen und ihre Auswertung für den Biotop- und Artenschutz*, Bonn 1988.
  3. Kenny Ausubel, *Seeds of Change*, HarperCollins, San Francisco 1994, s. 87.
  4. Ausubel, *Seeds of Change*, s. 86.
  5. Wiele chwastów ma swoje zastosowanie, nadają się one do jedzenia lub wykorzystuje się je jako lekarstwo, mogą one przyciągać pożyteczne owady, jak również spełniają one funkcję ozdobną. Słowo *chwast* zwykle jest określeniem rośliny niepożądaną na polach, niepożytecznej i stanowiącej zagrożenie dla upraw.
  6. *Sustainable Use of Soil. 19th Report RCEP*, Cmnd 3165 Royal Commission on Environmental Pollution, HMSO, Londyn 1996.
  7. Richard B. Alexander i Richard A. Smith, *Nitrogen (as N) fertilizer use in the US, 1945-1985*, US Geological Survey Open-file Report 90-130, 1990.
  8. Nie sposób jest oszacować ilość pestycydów, które trafiają z pól do środowiska. Niektóre z nich bardzo łatwo przenoszą się do wody; inne szybko wnikają w glebę i pozostają w niej przez długi okres czasu. Wiadomo na pewno, że spora ilość pestycydów pochodzenia rolniczego jest przyczyną zanieczyszczeń środowiska. Więcej informacji: G. R. Conway i J. Pretty, *Unwelcome Harvest: Agriculture and Pollution*, Earthscan, Londyn 1991.
  9. Derek C. G. Muir i Ross J. Nostrom, *Persistent Organic Contaminants in Arctic Marine and Freshwater Ecosystems*, „*Arctic Research of the United States*”, tom 8, wiosna 1994, s. 136-146; Derek C. G. Muir i in., *Arctic Marine Ecosystem Contamination*, „*The Science of the Total Environment*”, tom 122, 1992, s. 75 - 134.
  10. *Frogs, Alligators and Pesticides*, Environmental Research Foundation, „*Rachel's Environment & Health Weekly*”, nr 590, 19.3.1998.
  11. Całkowita ilość azotu stosowanego w brytyjskim rolnictwie wynosiła w latach 90-tych 2,37 miliona ton rocznie, a wydajność plonów wynosiła jedynie 0,65 miliona ton. Równowaga w środowisku została zaburzona. J. Pretty, *The Living Lands: Agriculture, Food and Community Regeneration in Rural Europe*, Earthscan, Londyn 1998. Fosforany wykorzystywane na farmach są również przyczyną zanieczyszczeń wody: w Wielkiej Brytanii 43% fosforanów zawartych w wodzie jest pochodzenia rolniczego (29% pochodzi od bydła i 14% stanowią nawozy), w większości jest to połączone z erozją gleby na obszarach rolnych. *Sustainable Use of Soil. 19th Report RCEP*, Cmnd 3165 Royal Commission on Environmental Pollution, HMSO, Londyn 1996; P. J. A. Withers i G. C. Jarvis, *Mitigation Options for Diffuse P Loss to Water*, „*Soil Use and Management*”, tom 14, s. 186 - 192; *Aquatic Eutrophication in England and Wales: A proposed Management Strategy*, Environmental Agency, Bristol 1998.
  12. Louisiana Universities Marine Consortium, notatka prasowa, 29.7.1999; Ronald C. Antweiler, Donald A. Goolsby i Howard E. Taylor, *Nutrients in the Mississippi River*, w: Robert H. Meade (red.), *Contaminants in the Mississippi River, 1978-92*, „*US Geological Survey Circular*” 1133 USGS, Reston, Va. 1995. Martwa strefa jest w gruncie rzeczy ogromną morską monokulturą. Nawozy wpływające z pól drastycznie przyczyniły się do wzrostu alg u ujścia rzek Mississippi i Luizjana. Algi powodują zmniejszenie się zawartości tlenu w wodzie (eutrofizacja), co sprawia, że ryby i inne morskie stworzenia nie są w stanie przeżyć. Ten proces nie występuje wyłącznie w Zatoce Meksykańskiej — również w wielu innych rzekach przepływających przez tereny wiejskie, na których stosowane jest rolnictwo przemysłowe.
  13. David Weir, *The Bhopal Syndrome: Pesticides, Environment, and Health*, Sierra Club Books, San Francisco 1987; Brojendra Nath Banerjee, *Environmental Pollution and Bhopal Killings*, Gian

- Publishing House, Delhi 1987.
14. Helena Norberg-Hodge, *Ancient Futures: Learning from Ladakh*, Sierra Club Books, San Francisco 1991 i Rider Books, Londyn 2000 (wyd. poprawione). Zob. też: Edward Goldsmith, *Learning to Live With Nature: The Lessons of Traditional Irrigation*, „*The Ecologist*” 28: 3, maj/czerwiec 1998.
  15. Aleta Brown, *Tehri Stalled by Powerful Fast*, „*World River Review*” 11: 3, lipiec 1996.
  16. F. Ghassemi, A. J. Jakeman i H. A. Nix, *Salinisation of Land and Water Resources*, CAB International, Wallingford Oxon 1995, s. 48.
  17. Peter Goering, Helena Norberg-Hodge i John Page, *From the Ground Up: Rethinking Industrial Agriculture*, Zed Books, Londyn 1993, s. 28.
  18. J. E. T. Moen i W. J. K. Brugman, *Soil protection Programmes and Strategies in Other Community Member States: Examples from the Netherlands*, w: H. Barth i P. L'Hermite (red.), *Scientific Basis for Soil Protection in the European Community*, Proceedings of EC Symposium, Berlin, październik 1986, s. 429 - 436.
  19. Berry, *The Unsettling of America*, s. 62.
  20. Wendell Berry, *What Are People For?*, w: *What Are People For? Essays by Wendell Berry*, Northpoint Press, San Francisco 1990, s. 124.
  21. V. H. Heywood (red.), *Global Biodiversity Assessment*, opublikowane dla United Nations Environment Programme przez Cambridge University Press, 1995, s. 595.
  22. Heywood, *Global Biodiversity Assessment*, s. 742.
  23. Mike Toner, *Cultivating Designer Fish*, „*Atlanta Journal*”, 21.5.1999; Colin Tudge, *The Engineer in the Garden*, Jonathan Cape, Londyn 1993; Luke Anderson, *Genetic Engineering, Food and Our Environment* Green Books, Devon 1999.
  24. Pomimo tego, sens stosowania nasion Roundup Ready polega na tym, że można stosować silniejsze dawki herbicydu bez obawy o zniszczenie uprawianej rośliny, to jednak firma Monsanto próbowała wprowadzić opinię publiczną w błąd, twierdząc, że w zmodyfikowanych genetycznie nasiona pozwolą zmniejszyć ilość potrzebnych herbicydów. Choć prawdą jest, że ilość herbicydu może być mniejsza, to jednak jego moc zwiększyła się. Zanim nasiona Roundup Ready trafiły na rynek, Monsanto musiało lobbować w amerykańskiej Agencji Ochrony Środowiska (Environmental Protection Agency), aby dopuściła zwiększony poziomu gliposatu (głównego toksycznego składnika Roundup Ready) z 6 części na milion do 20 części na milion, ponieważ inaczej nowa linia Roundup Ready nie byłaby skuteczna. EPA zgodziła się. Marc Lappé i Britt Bailey, *Against the Grain: Biotechnology and the Corporate Takeover of Your Food*, Common Courage Press, Monroe 1998, s. 75 - 76.
  25. John E. Losey, Linda S. Rayor i Maureen E. Carter, *Transgenic Pollen Harms Monarch Larvae*, „*Nature*” 399: 673, 20.5.1999, s. 214.
  26. David Barboza, Will Agbiotech's, *Genetic Contamination Conquer the World?*, „*New York Times*”, 10.6.2001.
  27. Sarah Yang, *Transgenic DNA discovered in native Mexican corn, according to a new Study by UC Berkeley researchers*, notatka prasowa, University of California - Berkeley, 29.11.2001.
  28. Barboza, *Will Agbiotech's Genetic Contamination Conquer the World?*
  29. Claire Miller, w: *GM Pollution Now Pervasive: Agency*, www.theage.com.au, 30.4.2001.
  30. Barboza, *Will Agbiotech's Genetic Contamination Conquer the World?*
  31. Jeffrey Benner, *Frankenbugs in the Wings*, „*Wired.com News*”, 7.12.2001, www.wired.com/news/print/0,1294,48774,00.html.
- a. *The Organic Food and Farming Report, 1999*, Soil Association, Bristol 1999, s. 22 - 24.
  - b. D. Cobb, R. Feber, A. Hopkins i L. Stockdale, *Organic Farming Study, Global Environmental Change Programme, Briefing 17*, University of Sussex, Falmer 1998; zob. też: *The Biodiversity Benefits of Organic Farming*, Soil Association, Bristol 2000.
  - c. N. Lampkin i C. Arden-Clarke, *Economics and the Environment – Can Organic Farming Marry the Two?*, w: M. Lampkin (red.), *Collected Papers on Organic Farming*, Centre for Organic Husbandry and Agroecology, Aberystwyth 1990.
  - d. N. Lampkin, Welsh Institute of Rural Studies, University of Wales, Aberystwyth; wszystkie dane i wykresy znajdują się na stronie internetowej Instytutu: www.wirs.aber.ac.uk/research.

Rozdział 4. Żywność i zdrowie

- Cytat na wstępie - Vicki Williams, „USA Today”, 26.7.1985, w: A. V. Krebs, „The Agribusiness Examiner”, nr 48, 28.9.1999.
1. R. D Morgan (red.), *Pesticides, Chemicals and Health*, Edwards Arnold, Londyn 1992.
  2. *Pesticides and Agression*, Environmental Research Foundation, „Rachel's Environment and Health Weekly”, nr 648, 29.4.1999.
  3. Syndrom niebieskiego dziecka (ang. *blue-baby syndrome*) znany jest również pod nazwą *methaemoglobinaemia*. Jest on związany z zanieczyszczeniem wody przez bakterie oraz szeregiem innych czynników, w tym także zawartością azotanów w wodzie. G. R. Conway i J. Pretty, *Unwelcome Harvest: Agriculture and Pollution*, Earthscan, Londyn 1991; Peter Goering, Helena Norberg-Hodge i John Page, *From the Ground Up: Rethinking Industrial Agriculture*, Zed Books, Londyn 1993, s. 15.
  4. Odnotowane w: S. Postel, *Controlling Toxic Chemicals*, „State of the World”, 1998, W. W. Norton, Nowy Jork 1998.
  5. *Food Adulteration and How to Beat It*, London Food Commission, Unwin, Londyn 1998.
  6. *Pesticides and Agression*, Environmental Research Foundation.
  7. *Worrisome Level of Pesticide Found in Environment*, „Los Angeles Times”, 29.10.1999.
  8. Steven F. Arnold i in., *Synergistic Activation of Estrogen Receptor with Combinations of Environmental Chemicals*, „Science”, tom 272, 7.6, 1996, s. 1489 - 1492.
  9. Jennifer Ferrarre i in., *Vermont's Atrazine Addiction*, Food and Water, Inc., Walden 1997.
  10. Environmental Protection Agency, Office of Pesticides Programs. Lista rakotwórczych pestycydów i ich status regulacji prawnej znajduje się na stronie EPA: www.epa.gov/pesticides/carlist.
  11. Lennart Hardell i Mikael Eriksson, *A Case-Control Study of Non-Hodgkin Lymphoma and Exposure to Pesticides*, „Cancer” 85: 6, 15.3.1999, s. 1353 - 1360.
  12. *EU Gives Order to Destroy Belgian „Chicken a la Dioxin”*, „Washington Post”, 3.6, 1999; Miriam Jacobs, *The Belgian Chicken a la Dioxin Crisis*, „The Ecologist” 29: 6, październik 1999.
  13. Edward Goldsmith, *Global Trade and the Environment*, w: J. Mander i E. Goldsmith (red.), *The Case Against the Global Economy*, Sierra Club Books, San Francisco 1996.
  14. Janet Raloff, *Retail Meats Host Drug-resistant Bacteria*, „Science News Online”, październik 2001, www.sciencenews.org/20011020.
  15. Robert V. Tauxe, *Emerging Foodborne Diseases: An Evolving Public Health Challenge*, „Emerging Infectious Diseases”, 3: 4, październik - grudzień 1997.
  16. Public Health Laboratory Service (Wielka Brytania), fakty i liczby na stronie: www.phls.co.uk/facts/NOIDS/foodAnnNots.htm, 28.12.2001.
  17. Niepublikowany raport brytyjskich fizyków z czerwca 1998, wysłany do Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (MAFF), w: Jules Pretty i in., *An Assessment of the External Costs of UK Agriculture*, Agricultural Systems, Londyn 1999.
  18. A. V. Krebs, „The Agribusiness Examiner”, nr 68, 27.3.2000.
  19. David R. Murray, *Biology of Food Irradiation*, Research Studies Press, Taunton 1990.
  20. *Irradiation By Any Other Name*, Public Citizen, Critical Mass Energy Project, www.citizen.org/cmep, 19.4.2000.
  21. *Under the Food Scares, a Credibility Problem*, „New York Times”, 4.7.1999.
  22. Brewster Kneen, *Farmageddon: Food and the Culture of Biotechnology*, New Society Publishers, Gabriola Island 1999.
  23. *Hidden Costs of Animal Factories*, Environmental Research Foundation, „Rachel's Environment & Health Weekly”, nr 690, 9.3.2000.
  24. P. F. Harrison i J. Lederberg (red.), *Antimicrobial Resistance: Issues and Options*, National Academy Press, Waszyngton 1998; R. Wise i in., *Antimicrobial Resistance*, „British Medical Journal”, tom 317, s. 609 - 610.
  25. Public Health Laboratory Service (Wielka Brytania), fakty i liczby na stronie: www.phls.co.uk/facts.
  26. Environmental Research Foundation, *Hidden Costs of Animal Factories*.
  27. A. V. Krebs, *Hurricane Floyd and Corporate Hogs: North Carolina's 18,000 – Square mile Cesspool*, „Agribusiness Examiner”, nr 48, 28.9.1999.
  28. *Milk, rBGH and Cancer*, Environmental Research Foundation, „Rachel's Environment & Health Weekly”, nr 593, 9.4.1998.
  29. Kneen, *Farmageddon: Food and the Culture of Biotechnology*, s. 64.

30. *Bovine Spongiform Encephalopathy and Variant Creutzfeldt-Jacob Disease: Background, Evolution, and Current Concerns*, Centers for Disease Control, „*Emerging Infectious Diseases*” 7: 1, styczeń - luty 2001, www.cdc.gov/ncidod/eid/vol7no1/brown.htm; USDA, *Meat and Poultry Labeling Terms*, www.fsis.usda.gov/OA/pubs/lablterm.htm, 28.12.2001.
  31. *Mad Cow Disease in Humans*, Environmental Research Foundation, „*Rachel's Environment & Health Weekly*”, nr 683, 20.1.2000.
  32. *Timeline: The Rise and Rise of BSE*, „*New Scientist*”, www.newscientist.com/hottopics/bse/bsetimeline.jsp, 28.12.2001.
  33. Environmental Research Foundation, *Mad Cow Disease in Humans*.
  34. Simon Bowers i Paul Brown, *Swine Fever Crisis Hits Pig Farms*, „*The Guardian*”, Londyn i Manchester, 12.8.2000, s. 2.
- a. Zaadaptowane z: *World in a Grain of Rice*, „*The Ecologist*” 30: 9, grudzień 2000/styczeń 2001.
  - b. *Report: Mass Production Promotes Food Poisoning*, „*Burlington Free Press*”, 10.12.1997, s. 1.
  - c. Ross Hume Hall, *The Other Cider the Farm Gate*, „*The Ecologist*” 30: 4, czerwiec 2000, s. 31.
  - d. Joseph W. Luter III, w: A. V. Krebs, „*Agribusiness Examiner*”, nr 125, 19.9.2001.
  - e. *The GMO Conundrum*, „*Acres USA*”, czerwiec 2000, s. 3.
  - f. A. V. Krebs, „*Agribusiness Examiner*”, czerwiec nr 77, 6.6.2000.
  - g. A. V. Krebs, „*Agribusiness Examiner*”, nr 80, 28.6.2000.
  - h. Andrew Polack, *130 Nations Agree on Safety Rules for Biotech Food*, „*New York Times*”, 30.1.2000, s. 1.

Rozdział 5. Żywność i ekonomia

Cytat na wstępie -: Richard Douthwaite, *Short Circuit: Strengthening Local Economies for security in an Unstable World*, Green Books, Dartington, Devon 1996, s. 282.

1. Komentarz autorstwa Earla Butza, Secretary of Agriculture pod rządami Richarda Nixona.
2. C. Cranbrook, *The Rural Economy and Supermarkets*, Great Gelmham, Suffolk 1997.
3. strona Vermont Fresh Network www.vermontfresh.net, 28.12.2001.
4. Za: Kirkpatrick Sale, *Human Scale*, Coward, McCann and Geoghegan, Nowy Jork 1980, s. 88 - 89.
5. H. Raven i M. Brownbridge, *Why Small Farmers?*, w: S. P. Carruthers i F. A. Miller (red.), *Crisis on the Family Farm: Ethics or Economics?*, „*CAS Paper*” 28, CAS, Reading 1996.
6. J. Pretty, *The Living Land: Agriculture, Food and Community Regeneration in Rural Europe*, Earthscan, Londyn 1998.
7. D. Cobs, R. Feber, A. Hopkins, i L. Stockdale, *Organic Farming Study*, Global Environmental Change Programme, Briefing 17, University of Sussex, Falmer 1998.
8. *Canada's Farm Crisis? What Farm Crisis?*, „*Financial Post*” (Kanada), 18.1.2000.
9. Kai Mander i Alex Boston, *Wal-Mart: Global Retailer*, w: J. Mander i E. Goldsmith (red.) *The Case Against the Global Economy*, Sierra Club Books, San Francisco 1996.
10. Stewart Smith, *Farming Activities and Family Farms: Getting the Concepts Right*, zaprezentowane na sympozjum Kongresu Stanów Zjednoczonych: „*Agricultural Industrialization and Family Farms*”, 21.10.1992, s. 3.
11. *Green Fields, Green Future*, Greenpeace Publications, Londyn 1992.
12. Za: Richard Douthwaite, *Short Circuit: Strengthening Local Economies For Security in an Unstable World*, Green Books, Devon 1996, s. 283.
13. *Farm Count at Lowest Point since 1850: Just 1.9 Million*, „*New York Times*”, 10.11.1994.
14. *Rural England: A Nation Committed to a Living Countryside*, the Rural White Paper, DoE/MAFF, HMSO, Londyn 1995); *Trouble in Store: Retail Locational Policy in Britain and Germany*, Transport and Environmental Studies, Londyn 1988.
15. D. Hughes, *Dancing with an Elephant: Building Partnerships with Multiples*, dokument prezentowany podczas konferencji *The Vegetable Challenge*, Londyn 21.5.1996, The Guild of Food Writers.
16. Vania Grandi, *Small Grocers Disappearing into History as Superstores Emerge in Italy*, „*Burlington Free Press*” (Vermont), 2.1.1998, s. 6B.
17. John Kelly, *Corporations, Agencies Get Lion's Share of Farm Subsidies*, „*Kansas City Star*”, 9.9.2001.
18. *Agricultural Export Assistance Update: Quarterly Report*, czerwiec 2001,

- www.fas.usda.gov/excredits/quarterly/archive.html (w wydaniu oryginalnym podano:
www.fas.usda.gov/excredits/quarterly/2001/june-sum.htm#market, w chwili oddawania do druku
polskiego wydania strona nie istniała), 28.12.2001; David E. Rosenbaum, *Corporate Welfare's New
Enemies*, „New York Times”, 2.2.1997; Leslie Wayne, *Spreading Global Risk to American Taxpayers*,
„New York Times”, 20.9.1998, cz. 3, s. 1.
19. Timothy Egan, *Failing Farmers Learn to Profit from Federal Aid*, „New York Times”, 24.12.2000.
  20. J. Pretty i in., *The Real Cost of the British Food Basket*, Centre for Environment and Society,
Department of Biological Sciences, Department of Economics, University of Essex, Colchester, Wielka
Brytania.
  21. J. Pretty i in., *An Assessment of the External Costs of UK Agriculture*, Agricultural Systems, Londyn
1999.
  22. Ralph Estes, *Tyranny of the Bottom Line: Why Corporations Make Good People Do Bad Things*,
Berrett-Koehler, San Francisco 1996.
  23. *Mapping Undernutrition: An Ongoing Process*, Food and Agriculture Organization, Rzym 1996.
  24. Francis Moore Lappé i in., *World Hunger: Twelve Myths* (wyd. 2), Grove Press, Nowy Jork 1998, s. 9.
  25. Peter Rosset, *The Multiple Functions and Benefits of Small farm Agriculture in the Context of Global
Trade Negotiations*, Policy Brief nr 4, Institute for Food and Development Policy, Oakland 1999; R.
Albert Berry i William R. Cline, *Agrarian Structure and Productivity in Developing Countries*, Johns
Hopkins University Press, Baltimore 1979; Gershon Feder, *The Relationship Between Farm Size and
Farm Productivity*, „Journal of Development Economics”, tom 18, 1985, s. 297 - 313.
  26. P. Howard-Borjas, *Women, Environment, and Sustainable Development*, wewnętrzny dokument FAO
opublikowany do celów dyskusji, 30.5.1992, s. 7.
  27. Rosset, *The Multiple Functions and Benefits of Small Farm Agriculture in the Context of Global Trade
Negotiations*.
- a. J. Pretty i in., *An Assessment of the Total External Costs of UK Agriculture*, „Agricultural Systems” 65:
2, 2000, s. 113 - 136.
  - b. Howard Elitzak, Food Cost Review, 1950-97, „Agricultural Economic Report” nr 780, US Department
of Agriculture.
  - c. Donald J. Hernandez, *Population Change and the Family Environment of Children*, U. S. Bureau of the
Census.
  - d. Gender and Food Statistic, Food and Agriculture Organization, www.fao.org/Gender/en/stats-e.htm,
28.12.2001.

Rozdział 6. Żywność i społeczności

- Cytat na wstępie* - Art Gish, *Food we Can Live With*, „The Plain Reader”, Ballantine Books, New York
1998, s. 83.
1. *The Facts of Global Life*, materiał prasowy do: *Human Development report 1999*, UNDP,
www.unpd.org/hdro/E5.html, 28.12.2001.
  2. Do 2000 roku 20% najbogatszych Amerykanów uzyskiwało 49,7% całkowitego przychodu (w 1990
roku 46,6%), podczas gdy, dochód najbiedniejszych 20% Amerykanów zmniejszył się do 3,6% (w
porównaniu do 3,9% w 1990 roku). *Selected Measures of US Household Income Dispersion: 1967-2000*,
US Census Bureau, w: *Current Population Reports, P60-213, Money Income the United States: 2000*,
Government Printing Office, Waszyngton 2001.
  3. W: Joel Dyer, *Harvest of Rage*, Westview Press, Boulder 1998, s. 120.
  4. Dyer, *Harvest of Rage*.
  5. C. Cranbrook, *The Rural Economy and Supermarkets*, Great Gelmham, Suffolk 1997.
  6. Patricia Brook, *Dreaming of Ripe, Juicy Tomatoes With Flavor?*, „New York Times”, 3.10.1999, akapit
14, s. 1.
  7. *Internet Software Provider Forms Food Alliance*, „Financial Times” (Londyn), 17.2.2000.
  8. *State of the Countryside*, Countryside Agency, Cheltenham 1999.
  9. Wendell Berry, *What Are People For?*, w: *What Are People For?: Essays by Wendell Berry*, Northpoint
Press, San Francisco 1990, s. 123.
  10. Dirk Johnson, *As Agriculture Struggles, Iowa Psychologist Helps His Fellow Farmers Cope*, „New York

- Times*”, 30.5.1999 (National Report Pages), s. 12.
11. Dyer, *Harvest of Rage*, s. 33.
  12. *Blair's Views on Rural Life on Slated by Advisers*, „*The Scotsman*”, 4.2.2000.
  13. Ian Johnson, *Tens of Millions of Peasants Are Setting Off on China's New Long March to Find Hope and Work in the City*, „*The Guardian*” (Londyn), 3.11.1994, s. 16; *Preserving Global Cropland*, „*State of the World*”, 1997, W. W. Norton, Nowy Jork 1997, s. 48.
  14. David Morris, *Unmanageable Megacities*, „*Utne Reader*”, wrzesień - październik 1994, s. 80.
  15. *World Urbanization Prospects: The 1992 Revision*, United Nations, Nowy Jork 1993, tabela A.11.
  16. Helena Norberg-Hodge, *Ancient Futures*, w: D. Chiras (red.), *Voices for the Earth: Vital Ideas from America's Best Environmental Books*, Johnson Books, Boulder 1995.
  17. W: A. V. Krebs, *Cuba Readies for Second „Bay of Pigs” Landing*, „*Agribusiness Examiner*”, nr 134, 26.11.2001.
  18. Suzanne Daley, *French See a Hero in War on „McDomination”*, „*New York Times*”, 12.10.1999, s. A1.

Rozdział 7. Bezpieczeństwo żywnościowe

- Cytat na wstępie* - Richard Douthwaite, *Short Circuit: Strengthening Local Economies for Security in an Unstable World*, Green Books, Dartington 1996, s. 271.
1. Trzy największe firmy pakujące wołowinę to Tyson, ConAgra i Excel (filia Cargill). Cztery największe firmy produkujące płatki kukurydziane to Kellogs, General Milks, Philip Morris oraz Quaker Oats. Firmy, które zdominowały handel zbożem to Cargill i Archer Daniels Midland. *Update View of the Meatpacking Industry*, REAP „*News and Views*”, 31.7.2001, www.reap.org; A. V. Krebs, „*Agribusiness Examiner*”, nr 19, 28.1.1999; A. V. Krebs, *It is Plain, Cargill's Reign in the Grain Has Become Profane*, „*Agribusiness Examiner*”, nr 9, 12.11.1998.
  2. Pięć najważniejszych firm na rynku pestycydów i transgenicznych nasion to AstraZeneca, DuPont, Monsanto, Novartis, i Aventis. Rural Advancement Foundation International, www.rafi.org, 16.3.2000; i „*Agrow*”, nr 335, 27.8.1999.
  3. *AgBiotech's Five Jumbo Gene Giants*, Rural Advancement Foundation International, www.rafi.org, 16.3.2000.
  4. W: J. Flint, *Agricultural Industry Giant Moving Towards Genetic Monopolism*, „*Telepolis Magazin der Netzcultur*”, 28.6.1998, www.ix.de/tp/english/inhalt/co/2385/1.html.
  5. *US Gene „Theft” Threatens Thai rice Industry*, „*The Ecologist*” 31: 10, grudzień 2001/styczeń 2002.
  6. *Monsanto Claims Soy Gene Patent*, „*The Ecologist*” 31: 10, grudzień 2001/styczeń 2002; Vandana Shiva, *World in a Grain of Rice*, „*The Ecologist*” 30: 9, grudzień 2000/styczeń 2001.
  7. Leora Broydo, *The Trouble with Percy*, „*Mother Jones*”, 13.12.2000.
  8. *Communiqué*, Rural Advancement Foundation International, marzec/kwiecień 1998; Ricarda A. Steinbrecher i Pat Roy Mooney, *Terminator Technology: The Threat to World Food Security*, „*The Ecologist*” 28: 5, wrzesień/październik 1998.
  9. Brewster Kneen, *Farmageddon: Food and the Culture of Biotechnology*, New Society Publishers, Gabriola Island 1999, s. 28.
  10. *The State of Food Security in the World, 1999*, Food and Agriculture Organization, Rzym 1999.
  11. UN Human Development Report, w: *UN: Gap between Rich, Poor Grows*, „*New York Times*”, 9.9.1998.
  12. Joseph Dalaker, *Poverty in the United States, 1998*, US Census Bureau, Current Population Reports, Series P60-207, US Government Printing Office, Waszyngton 1999.
  13. Vandana Shiva, *Mustard or Soya? The Future of India's Edible Oil Culture*, Navdanya, New Delhi 1998.
  14. To ironia, że podczas, gdy wielu mieszkańców Południa porzuca pełnowartościową żywność, uznając ją za jedzenie dla biedaków, coraz więcej ludzi na drugiej półkuli zmierza w odwrotnym kierunku, często płacąc więcej za produkty takie jak chleb razowy i brązowy ryż.
  15. To dotyczy również innych rodzajów żywności. Na przykład mieszkańcy Indonezji, która jest producentem jednej z najlepszych na świecie kaw, piją kawę Nescafe, ponieważ jest to postrzegane jako modne, a większość krajowej kawy jest eksportowana na Północ, gdzie jej jedna filiżanka osiąga cenę będącą odpowiednikiem całodniowej indonezyjskiej pensji.
  16. *State of the World's Plant Genetic Resources*, Food and Agriculture Organization, Rzym 1996.
  17. Jack Doyle, *Altered Harvest*, Viking, Nowy Jork 1985.

18. David Pimentel i in., *Environmental and Economic Benefits of Biodiversity*, nieopublikowany manuskrypt, 12.4.1996, s. 3, w: Hope Shand, *Human Nature: Agricultural Biodiversity and Farm Based Food Security*, Rural Advancement Foundation International, Ottawa 1997.
  19. Himanshu Thakkar, *Performance of Large Dams in India: The Case of Irrigation and Flood Control*, w: *Large Dams and their Alternatives*, dossier z konferencji: South Asia Consultation, Colombo, Sri Lanka, 10 - 11.12.1998, zorganizowanej przez World Commission on Dams, South Asia Network on Dams, Rivers & People, Delhi 1998.
  20. Peter Bunyard, *A Hungrier World*, „*The Ecologist*” 29: 2, marzec/kwiecień, 1999.
  21. Peter Bunyard, *How Global Warming Could Cause Northern Europe to Freeze*, „*The Ecologist*” 29: 2, marzec/kwiecień 1999.
- a. Informacje pochodzą ze strony firmy Cargill: www.cargill.com, 15.5.2000.
  - b. W: A. V. Krebs, „*Agribusiness Examiner*”, nr 57, 23.11.1999.

Rozdział 8. Zmiana kierunku

- Cytat na wstępie* - Michael H. Shuman, *Going Local: Creating Self-Reliant Communities in a Global Age*, The Free Press, Nowy York 1998, s. 6.
1. Jules Pretty, *The Living Land: Agriculture, Food and Community Regeneration in Rural Europe*, Earthscan, Londyn 1998.
  2. Jules Pretty, *Regenerating Agriculture: Policies and Practice for Sustainability and Self Reliance*, Earthscan, Londyn 1995.
  3. Jules Pretty i in., *An Assessment of the External Costs of UK Agriculture*, Agricultural Systems, Londyn 1999.
  4. Informacja prasowa McDonald's Corporation, *McDonald's Report Global Results*, 26.1.2000.
- a. Peter Rosset, *Alternative Agriculture Works: The Case of Cuba*, „*Monthly Review*” 50: 3, lipiec/sierpień 1998.
  - b. Peter Rosset i Shea Cunningham, *The Greening of Cuba*, „*Earth Island Journal*” 10: 1, zima 1994/1995, s. 23.
  - c. Hugh Warwick, *Cuba's Organic Revolution*, „*The Ecologist*” 29: 8, grudzień 1999.
  - d. Catherine Murphy, *Cultivating Havana: Urban Agriculture and Food Security in the Years of Crisis*, *Development Report* nr 12, Institute for Food and Development Policy, Oakland 1999, s. 15.
  - e. Murphy, *Development Report* nr 12, s. 27 - 28.
  - f. Murphy, *Development Report* nr 12, s. 9.